

QIRQ QIZ DOSTONIDA YOSHLARNI ODOB-AXLOQQA TARBIYLASH

Saparov Abat Tursinbayevich

Nukus davlat pedagogika intituti

Maktabgacha tarbiya va difektologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XVII-XVIII asr voqealari bayoni, qoraqalpoq dostonlari orasida eng yaxshilardan biri "Qirq qiz" dostoni haqida, shuningdek unda yoshlar odob-axloq masalari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Qoraqalpoq, erksevar, Nodirshoh, Xorazm, Surtoysh, axloqiy qoidalar, jamiyat, hurmat, muhabbat.*

Qoraqalpoq adabiyotida XVII-XVIII asrlardagi tarixiy voqealarni badiiy shaklda aks ettirgan "Qirqqiz" dostoni alohida o'rin tutadi. Bu asar qoraqalpoq xalq qahramonlik eposidir. Bu doston atoqli xalq baxshisi (jirovi) Qurbonboy baxshi Tojiboy o'g'lidan 1939- 1940-yillarda yozib olingan. Asar erksevarlik, vatanparvarlik va insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan. Asarning bosh qahramoni Guloyim o'zining qirq nafar dugonasi va o'z sevgilisi Arslon bilan birga Eron shohi Nodirshoh hamda jung'or xoni Surtoyshi hujumidan yurtini himoya qilishga otlanadi. Guloyim Xorazmni ozod qilib, u yerda qoraqalpoq, turkman, o'zbek va qozoq xalqlari vakillarini birlashtirgan davlat tuzadi. Asarda Guloyim bilan bir safda turib jang qilgan Oltinoy, O'tbosgan, Arslon, Sarvinoz kabilar timsolida mardlik, jasurlik, vatanparvarlik, insoniylik, ayni paytda dushmanga nisbatan shafqatsizlik g'oyalari o'z ifodasini topgan.

"Qirqqiz" dostoni syujeti hozirgi Beruniy tumanining Sarko'p qal'asi bilan bog'liq. Yovlar qal'ani egallab, uning hokimi Olloyorni asir oladi. Olloyorning mardlikda yagona qizi Guloyim o'z atrofiga sarko'plik qirq suvoriy qizni to'plab, dushmanga qaqshatkich zarba beradi. Bunda unga xorazmlik botir Arslon yaqindan yordam ko'rsatadi. Doston jahon adabiyotida kamdan-kam uchraydigan jasur amazonkalar haqidagi asardir.

Qirq qiz dostonida yoshlar tarbiyasi masalasi, O'zbek xalq ertaklari va adabiyoti asosida o'qilgan dostonlardan biridir. Bu doston, ota-ona va oila muammoi bilan bog'liq bo'lgan yoshlar tarbiyasining ahamiyatini ko'rsatadi. Dostonning asosiy qahramonlari qirq qiz, uning otasi va onasi hisoblanadi. Qirq qiz ota-onasiga yoshligida ulug' sohibkor bo'lishni xohlashini bildiradi. Uning onasi unga bu sohibkorlikni erishish uchun oila tarbiyasini o'rnatishi kerakligini aytadi. Otasi esa shunday ta'sirli bo'lishi uchun onaning sabr va sabrni bilishiga e'tibor qaratadi. U ikkinchi dafa tug'ilgan bola edi. Otasining buyuk bola edi, ya'ni birinchi bolasi ham uncha muhabbat ham, nihoyatda oliygohga ham erishishar ekan edilar.

Biroz vaqt o'tgach, otasining birinchi bola olib ketildi. Onalar bu haqda gaplashib oldilar va ikkala bola uni izlab ketdilar. Birinchi bola boshqa oilada yashayotgan bo'lsa-da, u otasidan uzoqlikka chiqmasligi uchun tashriflarini joriy etdi. Qirq qiz esa "Men ham Biroz bola edi. Lekin shu erda uzoqlikka chiqishga ishonmayman" deb ota-onasiga aytganida, uning onasi bu erishishni eng muhim vazifa sifatida qabul qiladi. U otasining birinchi bolasini olib ketgani payt, uni yaxshi tarbiyalash va yoshlar tarbiyasiga e'tibor qilishni unutmaydi.

Dostonning oxirida, otaning buyuk bola o'zi ham kelib qoladi va oila jamoasi katta sevinch bilan to'y tutadi. Bu doston orqali yoshlarning tarbiyasi uchun sabr va sabrning

muhimligi ko'rsatiladi. Ota-ona va oila a'zolari tarbiya va boshqaruv bilan bog'liq masalalarni hal qilishda katta ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Bu doston orqali ota-onalar va oilalar, bolalarining o'sish jarayonida sabr va sabr ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'lishi kerakligini tushuntirishi mumkin. Yoshlar tarbiyasining o'рни bilan bog'liq bo'lgan bu masala, oilalarga uning ozod etarli bo'lishi uchun qanday amallarni bajarmoq kerakligini ko'rsatadi.

Qirq qiz dostonida yoshlarni odob-axloqqa tarbiylash, ularni axloqiy qoidalarga rioya qilish va adolatli hayot sotib olishga o'rgatish katta ahamiyatga ega mavzudir. Yoshlar o'zaro munosabatlarda va jamoat hayotida axloqiy huquqlarga rioya qilishni bilishlari va ushbu huquqlarni hurmat qilishlari kerak. Bundan tashqari, yoshlarga adabiyotlar, kinolar va televizor dasturlari yordamida odob-axloqqa doir maslahatlarni berish ham muhimdir. Ular davlat rahbarlari, o'qituvchilar va ota-onalarning yo'riqnoma bilan ta'minlashi kerak. Yoshlarning axloqiy tarbiyasi kelajakda ularning ish faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ish joyida ishtirokchilarning bir-biri bilan adolatsiz munosabatlarni oldini olish uchun korxonalar odob-axloqni ta'lim etishi kerak va ulardan har bir ishtirokchi ozodlik, hurmat va sport fanatlari bilan xushmuomalali ishlashni kutib oladi.

Shuningdek, kelajakda yoshlarimizning global kompaniya rahbarlari, diplomatlar yoki hukumat hodimlarining lavozimiga tayinlanganlarida ham odob-axloqqa rioya qilish bilishi kerak. Ularga axloqiy qoidalarni hisobga olgan holda xizmat qilish, adolatli va insonga e'tibor beradigan tarzda ishlash muhimdir. Shu sababli, qirq qiz dostonida yoshlarni odob-axloqqa tarbiylashning o'ziga xos ahamiyati ko'rsatilgan. Bu tarbiya o'quvchilarimizning hayotda omadli bo'ladi va ularga mustaqil va insonga e'tibor beruvchi insonlar bo'lishlari uchun muhimdir.

"Qirq qiz dostoni" adabiyotida odob-axloq masalalari, o'zbek axloqiy va madaniy qoidalarga rioya qilganinig aks ettiriladi. Bu dostonning asosiy xarakterlari uchun odob-axloq masalalari quyidagilardir:

- Hurmat: Bu dostonning asosiy mavzularidan biri hurmatdir. Qirq qizlar bir-biri bilan va o'qlarining ustozlari bilan adabiyot, musiqa, madaniyat va axborot sohasida hurmat bilan muomala qilishni o'rganadilar.

- Ota-onaning haqiqiy ozodliklari: Dostonning asosiy xarakterlari olan qirq qizlar ota-onalariga hursand bo'lishni va ularga cheklovliroq bo'lsalar ham, ularning mulki va maneviy talablarning barchasini bajarishga harakat qilib kelishni ko'rsatadilar.

- Ehtiros va hayajon: Dostonning hikoyati davomida ehtiros va haya muhim joy tutadi. Qirq qizlar ota-onalarining ilg'or kelishlariga o'ta kelishmaydilar va xudoning ko'rinishini saqlash uchun ehtirosli hissiyotlardan tashqariga chiqmaslikka intiladilar.

- Ustozlar bilan hurmat: Qirq qizlar ustozlariga samimiy hurmat bilan muomala qilishni o'rganishadi. Ustozlarining bilim va tajribalaridan foydalanish uchun ularni hurmat qilish va ularga e'tibor beringanlik bilan xizmat qilish talablari dostonning asosiy odobiy qoidalari sifatida berilgan.

- Tashqi yo'llardan kelganlarga mehmonparvarlik: Dostonning bir bo'limida bir xalqning mehmonparvarlik tamoyillariga amal qilinishi ko'rsatiladi. Qirq qizlar tashqi yo'llardan kelganlarga yaxshi ko'maklashish, ularni mehmonparvarlik bilan qabul qilish va ularga o'zlarining imkoniyatlari dachasida yordam berishga harakat qilib kelishni o'rganadilar.

Qirq qiz dostoni asosan axloqiy, etik va madaniy masalalarni o'rgatib beradigan adabiyot sifatida taninadi. Bu doston, o'zbek axloqiyati va odobi bilan bog'liq muhim mukammalliklarni ko'rsatadigan katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Dostonida yoshlarni odob-axloqqa tarbiylash jarayoniga ko'ra muhim masalalar muhokamaga olinadi. Bu masalalar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Hurmat: Yoshlarga bir-biriga va katta insonlarga hurmat qilish o'rgatiladi. Ular o'rtasida adabiyot, ismlar bilan xizmat qilish, ota-onalarga hurmat qilib bo'lish va boshqalar bilan adabiy munosabatlarda bulinuvchi odoblar tarbiyalanadi.

2. Ehtiros: Yoshlar ehtirosni bajarish, bir-birlariga, oilaga va jamoaga xizmat qilish, ularning fikr-mulohazalarini eshitib chiqish va ularni qadrlash imkoniyatini beradi.

3. Mehnat: Yoshlar uchun mehnatga qiziqish va ularni ishga mashg'ul etish, faollikni rag'batlantiruvchi vazifalar berish hamda ularga mahsulot sotib olish uchun ozodlik beradigan ularning mehnatini rag'batlantiruvchi bir muhit yaratilishi talab etiladi.

4. Jamiyatga foyda keltirish: Yoshlar jamiyatga foyda keltiruvchi faoliyatlarda ishtirok etish talab etiladi. Bu esa xayriya mashg'ulotlari, hayvonot bog'lanishlari, ekologik etkazib berish va boshqalar kabi masalalarga qiziqishni rag'batlantiradi.

5. Ijtimoiy adolat: Yoshlarga ijtimoiy adolatni o'rganish va uning muhimligini tushintirish kerak. Ular adolatli bo'lishi, nizomiylikga rioya qilishi va bu qoidalarni boshqaruvchi organlarning vazifalarini tushunishi talab etiladi.

6. Qulaylik va komfort: Yoshlar uchun qulay va komfortli muhit yaratish, ularning ma'lumotlariga erkin kirish imkoniyatini ta'minlash hamda ularning shaxsiy rivojlanishi uchun kerakli vositalarni ta'minlash zarurdir.

7. Jamiyat bilan hamkorlik: Yoshlar jamiyat bilan hamkorlikda ishlay oladigan muhit yaratilmadi. Ular o'z fikrlarini ifoda qilish, jamiyatning yangiliklari bilan tanishib chiqish va uning o'zgaruvchanligiga moslashmoq talab etiladi.

Dostonida yoshlarni odob-axloqqa tarbiylash jarayonida bu masalalar ustunlik bilan ko'rsatilishi mumkin, chunki odob-axloqqa e'tibor berilmaganda jamiyatda tinimsizlik, intizorsizlik va nafoya ekanligi kuzatib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Allanazarov D. Qaraqalpaq xaliq sazlarini. - Nókis: Qaraqalpaqstan. 2002 136 b.
2. Nadirova A. Qaraqalpaq muzika tariyxi. - Tashkent: "Sano-standart". 2018. 384-b.
3. M. Azizxonova., E.Qobilova. Yoshlarni musiqiy madaniyati va ma'naviyatni shakllantirishda musiqiy tarbiyaning ahamiyati. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 1. March 2022
4. Ayimbetov Q. Xaliq danaligi. - Nókis: Qaraqalpaqstan,1988; 79-bet.
5. Jarimbetov Q. Nizamatinov J. Allamberganova I. Qaraqalpaq folklori. -Tashkent: "Nano-standart" 2018. 256 b. 134
6. Speech Deficiencies In Preschool Children And Methods Of Correcting Them TK Abdullaevna, BA Amangeldievna, DG Berdibaevna, SA Tursinbaevich European Journal of Molecular & Clinical Medicine 7 (03), 2020

7. Tariyx ham "Qiriq qiz" dastani .SA Tursinbaevish Konferentsiya toplami, 103-105
2018